

denburgii (P. Baumgart, Würzburg, s. 469-485), stanów pomorskich (H. Langer, Greifswald, s. 485-500), Hessen-Kassel (K. Maletke, Marburg, s. 501-522), miast hanzeatyckich (R. Postel, Hamburg, s. 523-540), Erfurtu, miasta Rzeszy, szwedzkiego adherenta czasu wojny (U. Weiß, Erfurt/Mühlhausen, s. 541-564), stanu rycerskiego Rzeszy (R. Andres, Bayreuth, s. 565-578). Na styku polityki, kultury i problemów społecznych znalazły się dwa interesujące artykuły poświęcone rozwojowi sztuki wojennej w połowie XVII w., w związku z wojną trzydziestoletnią (B. Sicken, Münster, s. 581-598), jak też socjologiczne studium losów żołnierzy okresu wojny trzydziestoletniej (B. K. Kroner, Poczdam, s. 599-630). W ostatniej piątej części omawianego zbioru zamieszczone zostały wystąpienia o bardziej szczegółowym ujęciu, prezentujące bogactwo związków kulturowych epoki z pokojem westfalskim, jego konsekwencjami w kulturze, w różnych jej sferach: świętowania, jako zjawiska kulturowo-społecznego (B. Roeck, Bonn, s. 663-660), oraz w ujęciu regionalnym, elektoratu saskiego (K. Keller, Dresden, s. 661-678), literatury niemieckiej i rozwoju jej form w XVII w. (K. Garber, Osnabrück, s. 679-714), architektury (F. Fehrenbach, Florencja, s. 715-741), okolicznościowego budownictwa sakralnego na Śląsku, poświęconego zawarciu pokoju westfalskiego (M. Morawiec, Wrocław, s. 741-756), jurysprudenencji niemieckiej okresu XVII-XVIII w. i znaczenia postanowień pokoju westfalskiego dla rozwoju *Jus Publicum* (B. M. Kremer, Freiburg i. Br., s. 757-778), publikowania materiałów dotyczących pokoju westfalskiego w formie „Acta Pacis Westphalicae publica” (A. Oschmann, Bonn, s. 779-804), recepcji pokoju westfalskiego w dziejopisarstwie niemieckim (B. Schönemann, Lipsk, s. 805-826), okolicznościowym wspomnieniu pokoju westfalskiego, jakie miały miejsce w 1748 i 1948 r. jako części życia kulturowego Niderlandów (H. de Schepper i J. De Vet, Nijmegen, s. 827-852) Kończący wszystkie wystąpienia artykuł H. Duchhardta (Moguncja) poświęcony został związkowi Münster z pokojem westfalskim, jako dowodowi zbiorowej pamięci w okresie zmian epokowych (s. 853-863).

Prezentowane artykuły stanowią cenne podsumowanie dotychczasowej wiedzy na temat pokoju westfalskiego, jak też związanych z nim konsekwencji w sferze życia politycznego, zmian społecznych oraz ich znaczenia w rozwoju kultury epoki, stanowią one samodzielne studia, wnoszące nowe spojrzenia, nowe treści. Ich pominięcie w prowadzonych badaniach przez wszystkich zajmujących się epoką czasów nowożytnych, zwłaszcza powszechnych, byłoby nie na miejscu. To, co pokazuje tom studiów, starannie zredagowany przez H. Duchhardta, to wielka kulturowa jakość, którą w sferze polityki, życia społecznego i kulturowego, niesło rozwiązanie pokojowe z Osnabrück i Münster. Problem ten, zawsze interesujący historyografów oraz przedstawicieli wielu innych dyscyplin naukowych, historyków prawa, ustroju, socjologów, literaturoznawców, kulturoznawców i wielu innych, nie stał się wyłącznie problemem ważnym z punktu widzenia dokonywania ocen przeszłości. Pokój westfalski tworzył pewien porządek dziejowy w znacznej części Europy, był jednak też modelem pewnych rozwiązań, do których, jak pokazują to lata dzisiejsze, warto zaglądać po interesujące inspiracje dla dzisiejszych poszukiwań.

DARIUSZ MAKIŁŁA (Toruń)

Heinz Duchhardt, *Das Zeitalter des Absolutismus*, 3., überarbeitete Auflage, München 1998, R. Oldenbourg Verlag, s. 302.

Omawiana praca stanowi interesujące kompendium wiedzy o absolutyzmie w Europie, jako określonej w czasach nowożytnych formie rządów w pewnych państwach, ale też systemie władzy politycznej, stanowiącym i będącym istotą oraz jakością samą w sobie w kreowaniu życia publicznego, określaniu zadań państwa, kierunków jego rozwoju, a jednocześnie będącego oso-

bliwym zjawiskiem kulturowym i filozoficznym. Autor pracy, dyrektor Institut für Europäische Geschichte w Moguncji, wybitny znawca epoki¹, dokonał swego opracowania w oparciu o klarowny i problemowo postawiony plan pracy. Składa się on z dwóch zasadniczych merytorycznych części, które uzupełnione są trzecią, poświęconą źródłom i literaturze. W części pierwszej autor postawił problem. W drugiej starał się ukazać główne zagadnienia i tendencje, znajdujące swoje odbicie w badaniach poświęconych absolutyzmowi.

Stawiając problem absolutyzmu w dziejach Europy, H. Duchhardt skupił się na kilku momentach węzłowych. Przed wszystkim dokonał próby charakterystyki epoki, struktury politycznej kontynentu, wskazując na przełomowy moment początku zasadniczych zmian i stabilizacji na ok. 1660 r. (s.1-22). W dalszej części ukazał kształtowanie się systemu absolutnego w odniesieniu do stosunków międzynarodowych, przepojonych wojnami Ludwika XIV z państwami europejskimi, kończąc tę część pracy na okresie względnej stabilizacji, jaką wniósł „kryzys roku 1680” w Europie (s. 23-36). Znaczne partie swojego opracowania autor poświęcił definicyjnym problemom absolutyzmu w europejskiej perspektywie (s. 37-56), jak też alternatywom absolutyzmu w Europie (s. 57-67). Autor kończy swoje wywody dotyczące międzynarodowych uwarunkowań kształtowania się absolutyzmu w Europie, pokazaniem problemu walki koalicji europejskiej z burbońską „monarchią uniwersalną”, co stanowiło fazę od 1680 r. do pokoju w Utrechcie, w 1713 r. (s. 68-75). Dotknął też kontekstu kulturowego, w tym konwencji porządku, jak też religijności epoki baroku, jako warunków rozwoju absolutyzmu (s. 76-85). W dalszej części swej pracy omówił kształtowanie się absolutyzmu na tle polityki europejskiej w Rosji, Prusach i Austrii (s. 86-99), jak też porządku europejskiego w swoistym okresie „międzywojennym” w latach 1713-1740 (s. 100-107), a następnie w ustanowieniu systemu pentarchii, w kontekście niemieckiej, europejskiej, ale także globalnych zależności w latach 1740-1763 (s. 108-118). Kończąc tę część pracy, istotne już dla oblicza XVIII w., zagadnienia absolutyzmu w odniesieniu i w związku z oświeceniem, absolutyzmem oświeconym (s. 119-139), kryzysami i konfliktami w odchodzącym Ancien Régime (s. 140-151), jak też roli i warunkom absolutyzmu w przededniu wielkich zmian: rozdział Europa i jej sytuacja w 1785 r. (s. 152-158).

Druga część pracy H. Duchhardta dotyczy problemów naukowych związanych z prezentacją problematyki absolutyzmu. Autor podejmuje dyskusję wokół zasadniczych punktów szczególnych epoki, które w jego uznaniu budzą największe zainteresowanie badaczy. Dokonuje tego drogą ich zestawienia. Są to definicja absolutyzmu, jako formy rządów (s. 159-165), problemy historycznej demografii (s. 166-171), historia dnia powszedniego, kultury narodowej, mentalności okresu absolutyzmu (s. 172-177), Rzeszy Niemieckiej (s. 178-187), początku i końca wojny siedmioletniej (s. 192-196), postaci Fryderyka Wielkiego, króla Prus (s. 197-200), historii społecznej oświecenia (s. 201-207), jak też problemu dziejów i jej roli w ówczesnej epoce (s. 208-212).

¹ H. Duchhardt, *Gleichgewicht der Kräfte, Convenace, Europäisches Konzert. Friedenskongresse und Friedensschlüsse vom Zeitalter Ludwigs XIV. Bis zum Wiener Kongress*, Darmstadt 1976; tenże: *Protestantisches Kaisertum und Altes Reich*, Wiesbaden 1977; tenże: *Studien zur Friedensvermittlung in der Frühen Neuzeit*, Wiesbaden 1979; tenże: *Friedenswahrung im 18. Jahrhundert*, w: *Historische Zeitschrift* 240, 1985, s. 265-282; tenże: *Altes Reich und europäische Staatenwelt 1648-1806*, München 1990, *Enzyklopädie deutscher Geschichte* Bd.4; tenże: *Deutsche Verfassungsgeschichte 1495-1806*, Stuttgart 1991; tenże: *Absolutismus-Abschied von einem Epochenbegriff?*, w: „Historische Zeitschrift” 258, 1994, s. 113-122; tenże: *Herrscherweihe und Königskrönung im früneuzeitlichen Europa*, H. Duchhardt (Hrsg.), Wiesbaden 1983; *Der Exodus der Hugenotten. Die Aufhebung des Edikts von Nantes 1685 als europäisches Ereignis*, H. Duchhardt (Hrsg.), Köln 1985; *Rahmenbedingungen und Handlungsspielräume europäischer Aussenpolitik im Zeitalter Ludwigs XIV.*, H. Duchhardt (Hrsg.), Berlin 1991; *Der Absolutismus- ein Mythos? Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West-und Mitteleuropa (ca.1550-1700)*, R. G. Asch/H. Duchhardt (Hrsg.), Köln 1996; *Der Westfälische Friede. Diplomatie-politische Zäsur-kulturelles Umfeld-Rezeptionsgeschichte*, H. Duchhardt (Hrsg.), München 1998.

Mocną stroną książki są jej bibliograficzne wskazówki, obejmujące 1328 pozycji. Stanowią one trzecią część pracy H. Duchhardta. Przedstawienie źródeł dokonane zostało według ustalonego przez autora przekrojowego schematu. Obejmuje ono Rzeszę, w tym ujęcie powszechne, poszczególne stany Rzeszy, źródła do dziejów gospodarki, historii społecznej, ustroju, kościoła (s. 213-216), a następnie państw europejskich, w tym Francji, Anglii, Niderlandów, Rosji, Szwajcarii i południowej Europy (s. 217-218), stosunki międzynarodowe (s. 219), korespondencje i wydania dzieł (s. 220). Z kolei zestawienie ważniejszej literatury przygotowane zostało w sposób problemowy. Autor podzielił istniejącą literaturę na kilka działów. Pierwszy z nich obejmuje dzieła powszechne, dotyczące stanu badań, pytań metodologicznych, serii wydawniczych, podręczników, rozszerzonych opracowań i dzieł zbiorowych (s. 221-225). Następnie ujęta została historia Rzeszy, jej historia, dzieje absolutyzmu w józefińskiej Austrii, Brandenburgia-Prusy, kwestie historii ustroju, administracji, instytucji politycznych i stanowych, jak też dziejów społecznych i gospodarczych (s. 226-242). Kolejną część wskazówek w omawianym dziele zajmują wybrane zagadnienia z europejskiej historii, jak dzieje społeczne i gospodarcze, demograficzne, sąsiedzkie, dworu i społeczności dworskie, życia codziennego, kultury narodowej, mentalności, kobiet, oświecenia i oświeconego absolutyzmu, a także dzieje życia duchowego, naukowego i uniwersyteckiego, teorie polityczne, myśl państwowa i narodowa, stosunki międzynarodowe (s. 243-270). Ostatnia część wskazówek bibliograficznych dotyczących opracowań poświęcona została poszczególnym państwom europejskim: Francji, Wielkiej Brytanii, Niderlandom, Szwajcarii, południowej Europie (Hiszpanii i Italii), Rosji, Szwecji, Danii i Polsce (s. 271-284). Kończy to chronologiczne zestawienie ważniejszych wydarzeń, jak też osobowe i rzeczowe rejestry.

Uwagą zasadniczą wiążącą się z omawianym dziełem jest stwierdzenie, że badacze zachodni ciągle widzą rozwój Europy wyłącznie poprzez pryzmat wszechogarniającego Europę absolutyzmu. Europa była absolutna i z trudem dostrzegają inne alternatywy rozwoju. W książce H. Duchhardta jest podobnie. Absolutyzm panuje w Europie, a jedyne alternatywy dla niego mogą być Wielka Brytania, Niderlandy. Znać ciągle jeszcze ślady postrzegania Rzeczypospolitej przez pryzmat utrwalonego w nauce zagranicznej widzenia tego państwa, jako kraju upadku i anarchii, nie zaś alternatywy dla absolutyzmu, jako zasadniczego porządku w Europie początku czasów nowożytnych.

Nie umniejsza to faktu, że trzecie wydanie tego dzieła świadczy o popularności, ale także znaczeniu tej publikacji. Jest niewątpliwie trudnym, jak w każdej syntezie, podsumowaniem problemu, ale także cenną wskazówką dla tych, którzy pragną nabyć szybkiej, ale gruntownej wiedzy o jednym z bardziej znaczących epokowych problemów. Godna polecenia, jako punkt wyjścia dla dalszych, bardziej szczegółowych studiów.

DARIUSZ MAKIĘŁA (Toruń)

Jacek Jędruch, *Constitutions, Elections and Legislatures of Poland, 1493-1993*, New York 1998, s. 487, (= Studies presented to the International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions, Vol LXXVI).

Książka J. Jędrucha, opublikowana w 1998 r., jest poszerzonym i uzupełnionym wydaniem pracy, która ukazała się w 1982 r. (recenzowana m.in. na łamach CPH przez A. Ajnenkiela, T. 38:1986, z. 1, s. 227-232). Aktualne wydanie, nawiązujące do pięćsetnej rocznicy istnienia parlamentu polskiego, stanowiąc kolejny tom serii wydawniczej Międzynarodowej Komisji do